

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 130.123

Смолянова О.В.

викладач, Лозівської філії

Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу

МЕНТАЛІТЕТ ЯК ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

В статті розглядається менталітет як соціальний феномен і як поняття соціальної філософії, який не може обмежуватися певним часовим періодом (епохою), та є категорією, що характеризує націю і суспільство саме на сучасному етапі. Саме поняттям менталітет визначають тотальність життя суспільства, історично індивідуальний світ цінностей, які орієнтують поведінку людини, її творчу діяльність, акумулюючи в собі всі історичні впливи та зміни, спроєктовані в сьогодення. Проаналізовано тенеzu поняття менталітет в роботах західноєвропейських мислителів, його роль у розвитку історичної і соціально-філософської наукової думки. Здійснена спроба дослідити менталітет через його структуру, щоб якомога глибше зрозуміти середовище життєдіяльності людини через етнічні індикатори, представлені у менталітеті та ментальності. Ці індикатори постають мисленнєвими кодами народу, відтворюваними у міжкультурній комунікації.

Ключові слова: менталітет, ментальність, етнічний індикатор, мисленнєвий код, національна ідея, матриця ментальності.

Постановка проблеми. Реалії нашого життя з усією очевидністю показали, що процес історичного розвитку пов'язаний не тільки з економікою, політикою, протидіями соціальних класів, розвитком культурних надбань, а й зі значним впливом ментальних структур на означені процеси. Власне вони якраз і є культурним індикатором стану суспільства. А тому актуальність дослідження і вивчення проблеми ментальності обумовлена сукупністю причин, найважливішою з яких є необхідність якомога глибше зрозуміти середовище життєдіяльності людини через специфіку етносу і етнічні індикатори, представлені у ментальності і менталітеті.

Необхідність вивчення ментальних духовних структур значно зростає у зв'язку з тим, що техногенна цивілізація руйнує не лише природу, але й людський дух. В цих умовах як ніколи актуальним стає розуміння мисленнєвих кодів народу, навичок ефективної міжкультурної комунікації, етнонаціональних особливостей поведінки, світобачення, світосприйняття та світозасвоєння, що, власне, і складає мету дослідження. Крім того, більш глибоке вивчення феномену менталітету дозволить краще зрозуміти типи та механізми соціокультурної детермінації відродження України, здійснити корекцію соціально-політичних доктрин та модернізаційних проєктів відповідно до обраних векторів розвитку.

Необхідність розробки проблем менталітету в цілому та етнічної ментальності зокрема, визначається і потребами самої філософії, адже будь-яке конкретно-історичне суспільство є соціокультурним утворенням, і тому життєдіяльність людей визначається не лише економічними чинниками, а й соціальними та культурними зв'язками. Їх урахування надає змоги глибше осягнути цей феномен, краще розкрити нові детермінанти людського буття.

З точки зору історичної психології, менталітет – це узагальнення всіх характеристик, що, за великим рахунком, характеризують розум, образ мислення певного народу. Найбільших успіхів в межах цього підходу досягла французька історична школа Анналів в особі М. Блока, Ж. Ле Гоффа, Л. Февра, які почали широко вживати дане поняття [5]. Соціокультурний підхід до означеної проблематики розроблявся Е. Дюркгеймом, Л. Леві-Брюлем, К. Леві-Строссом та іншими авторами. Аналіз останніх досліджень і публікацій даного дослідження полягає у формуванні цілісного соціально-філософського концепту менталітету, фундованому на комплексному аналізі його структури та формоутворюючих чинників з урахуванням наявних підходів і репрезентацій.

На думку представників школи Анналів, у людській свідомості в тій чи іншій формі відбиваються найрізноманітніші прояви буття, що закріплюються в системі образів, уявлень, символів. Спираючись на цей підхід, можна сказати, що менталітет уособлює той рівень суспільної свідомості, на якому думка не відокремлена від емоцій, від ментальних звичок та прийомів мислення, – люди ними користуються, як правило, самі того не помічаючи, тобто несвідомо. У першому наближенні під менталітетом розумітимемо сукупність уявлень, поглядів, відчуттів людської спільноти певної доби, географічної області, соціального середовища, що впливають на життєві процеси. Е. Дюркгейм наголошував, що будь-яке соціальне явище, будь-який «соціальний факт» є не лише результатом безпосереднього впливу соціального середовища на індивіда, він опосередкований колективними уявленнями [3]. Іншими словами, менталітет – це певна інтегральна характеристика людей, які живуть в окремій культурі, що дозволяє описати своєрідність

бачення цими людьми навколишнього світу та пояснити специфіку їх реагування на нього.

Звертаючи увагу на сучасний перебіг подій, доцільно використовувати комплексні трактовки поняття «менталітет», тобто поєднувати історико-психологічне й соціокультурне тлумачення. Таке розуміння виходить з положення про людину як частину культури.

Розгляд історичного розвитку людства як соціокультурного процесу призводить до утворення особливих багатозначних понять, які можна застосовувати як до соціально-історичного, так і до культурно-історичного процесу. До таких понять і належить «менталітет», що є одним із найзагадковіших і водночас широко вживаних. Даний термін досить часто застосовують в історії, психології, етнології, культурології, філософії та інших науках, а тому існують і різні тлумачення, різні підходи до його вивчення. Але, незважаючи на появу певної кількості праць, що стосуються вивчення етносу, етнічних проблем, в яких вживаються такі поняття як «етнос», «національний характер», «архетипи», «ментальність», розуміння менталітету наразі залишається неоднозначним. І, мабуть, те, що відсутній чітко розроблений категоріальний апарат, в певному сенсі, має свої переваги – існує методологічна пластичність, яка відкриває перед дослідниками нові можливості.

Отже, для подальшого розгляду зазначеного феномену потрібно визначитися з термінологією, бо коли йдеться про менталітет, так чи інакше використовуються і такі поняття як «ментальність», «ментальний». Вони набули сьогодні широкого вжитку і досить часто використовуються і в усній і в письмовій формі, постаючи різними сторонами одного поняття, яке можна позначити як «ментальне».

Термін «менталітет» вживається, як правило, в однині й виражає загальнопонятійний, категоріальний аспект. Менталітет – це абстракція, що задає загальний теоретико-методологічний кут зору на духовне життя суспільства. Термін «ментальність» використовується, в свою чергу, і в множині та позначає конкретну історичну якість менталітету. До речі, в дослідженнях українських науковців щодо розгляду українського етносу й нації здебільшого зустрічаємо термін «ментальність», або і «ментальність» і «менталітет» як синоніми. Наприклад, Додонов Р.А. вважає, що розмежування цих понять в умовах, коли немає ясності з приводу природи даного явища, при наявності різних підходів та думок, не є правомірним [1].

Подальший аналіз цих понять дає можливість знайти і відмінності між ними. Поняття «менталітет» («ментальність») є міждисциплінарним поняттям, але при цьому

кожна з дисциплін, кожна предметна сфера акцентує увагу на певних моментах цього явища. Так, українській філософ В.Г. Нестеренко термінологічно розділив ментальність і менталітет наступним чином. «Поняття “ментальність”, – пише він, – означає певну сукупність стійких неусвідомлених форм світосприйняття...

Менталітет – це властива певній групі людей система неусвідомлених регуляторів життя і поведінки, яка безпосередньо витікає з відповідної ментальності та, в свою чергу, підтримує цю ментальність» [2, с. 76]. Дослідники Н.Ф. Калина, Є.В. Чорний та А.Д. Шоркін підкреслюють, що поняття «ментальність» і «менталітет» співвідносяться як загальне і часткове, ціле і частина [4].

Розглядаючи ці поняття, звернемо увагу на те, що етнічна ментальність є першим щаблем формування національного менталітету. Ментальність є стадією розвитку менталітету, так само, як народність передувє нації. Ментальність характеризує більш гнучкі психологічні процеси, стани та форми духовної діяльності індивідів. Менталітет же – це властива певній соціальній групі людей система неусвідомлених регуляторів життя та поведінки, що безпосередньо витікають з певної ментальності. Якщо менталітет представлений досить стійкою сукупністю переваг, які складаються на рівні колективної свідомості, то ментальність відрізняється релятивністю.

А тому досліджувати менталітет доцільно, як багатогранний феномен, об'єднання різних варіантів, компонентів та рівнів у всезагальну інтегральну систему, що має різні механізми підтримки та збереження спадковості і постає єдиним цілим. Щоб побачити та зрозуміти цю багатогранність, відчутти системність менталітету, є сенс розглянути рівні менталітету, а саме: перший, найбільш глибинний – універсальні архетипи; другий – уявлення та моделі поведінки, які не змінюються від покоління до покоління та які визначають специфіку тривалої фази розвитку певного народу; третій рівень – відображення змін, що відбуваються зі зміною поколінь.

Отже, найбільш глибинний рівень, що породжує менталітет, бере початок у трансцендентному, а також у біогенетичних, спадкових передумовах, що складаються під впливом природно-географічного середовища та історичної долі етносу (етносів). Тут, передусім потрібно звернути увагу на «архетипи несвідомого» (К. Юнг) як первинну матрицю менталітету, що зумовлює тип самоідентифікації народу і, тим самим, тип менталітету [6]. Архетипові передумови менталітету, форми прояву яких далеко не завжди піддаються раціоналізації і проявляються в містичних актах, сновидіннях та іншо-

му, носять всезагальний характер і не залежать ні від часу, ні від місця. Архетип представляє собою біосоціальний процес, мета якого – здійснення особистості, закладене ще в ембріоні у всіх його аспектах, з усіма його психічними складовими. Він виступає структуроутворюючою одиницею, яка служить основою (каркасом), психічним вектором соціокультурного розвитку.

Другий рівень менталітету – це рівень, в рамках якого здійснюються взаємодії трансцендентних, архетипових та біогенетичних утворень з природно-географічним та соціальним середовищем певної історичної спільноти. І, як наслідок, утворюються певні форми поведінки, традиції, звичаї, народна культура з її колективними уявленнями, почуттями, емоціями тощо, тобто, в цілому, вся та невідрефлексована, досить часто неявно виражена соціально-психологічна складова, яка вплетена в повсякденне буття, в структури життєдіяльності. Менталітет тут виступає як більш або менш організована сукупність соціально-психологічних проявів, що проявляються в повсякденному житті.

Третій рівень представлено через духовні формоутворення, точніше в ідейно-унаочнених усвідомленнях реальності, які є відрефлексованими, створюваними фаховими діячами культури. Так, художньо-унаочнена система ідеології бере початок не на порожньому місці. На її формування впливають ментальні процеси, ментальні імпульси, які дають поштовх діяльності представників культури на відображення подій духовного плану. Після чого приховані ментальні потоки раціоналізуються, перетворюються на ясні форми філософських та політичних ідей, релігійні та художні образи тощо.

Із зазначеного випливає, що хоча безпосереднім предметом ментальних досліджень є ті соціально-психологічні артефакти, що проявляють себе в поведінковій та повсякденній активності, предметна повнота цих досліджень

передбачає розгляд як біогенетичних, так і архетипових уявлень, по-перше, а по-друге, у явно виражених індивідуально зафіксованих формах культурного спадку – в літературі, мистецтві, філософії, богослов'ї, науці, особливо гуманітарній.

Таким чином, менталітет – це духовний феномен людини та суспільства.

Це історично утворений довготривалий умонастрій, єдність усвідомлених і неусвідомлених цінностей, норм, установок в їх когнітивному, емоційному та поведінковому втіленні. Це складне соціальне явище, укорінене в глибинах народного життя, і крім дослідження його структурних рівнів, для більшої повноти розуміння необхідно розглянути і його формоутворюючі складові.

Отже, розглянувши рівні менталітету та його формоутворюючі елементи, можна запропонувати наступне узагальнене визначення. Менталітет – це система взаємопов'язаних образів, що включає і несвідоме, яке лежить в основі колективних уявлень певного народу про світ та про місце людини в ньому.

Використання таких понять як «менталітет», «ментальність», «ментальний» позначає не тільки те, що мається на увазі щось неявне, глибинне, але й щось досить суттєве, специфічне, тобто особливий духовний стан. Наприклад, вираз «а ми українці такі є» означає, що в глибинах українського духу міститься особливий неповторний зміст – неявне, підсвідоме, яке виражає себе не лише в повсякденних структурах життя, але й у літературі, мистецтві, музиці та інших галузях народної творчості.

Таким чином, менталітет – це важливе соціально-філософське поняття, що характеризує глибинну сутність соціуму. Саме в соціальній сфері формуються критеріальні засади та цінності, з якими людина співвідносить своє ставлення до життя, вчинки та всю свою поведінку.

Список використаних джерел

1. Додонов Р.А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. / Додонов Р.А. – Запорожье: «Тандем-У», 1999. – 264 с.
2. Додонов Р.А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. / Додонов Р.А. – Запорожье: «Тандем-У», 1998. – 192 с.
3. Дюркгейм Э. Социология и теория познания // Хрестоматия по истории психологии. – М.: Прогресс, 1980. – 214 с. – С. 58-74.
4. Калина Н.Ф. Лики ментальности и поле политики. / Калина Н.Ф., Чёрный Е.В., Шоркин А.Д. – К.: Агропромвидав, 1999. – 184 с.
5. Февр Л. Бои за историю. / Февр Л. – М.: Наука, 1991. – 529 с.
6. Юнг К.Г. Психология бессознательного. / Юнг К.Г. – М.: Когито-центр, 2006. – 352 с.

Смолянова О.В.

МЕНТАЛИТЕТ КАК ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ

В статье рассматривается менталитет как социальный феномен и как понятие социальной философии, который не может ограничиваться определенным временным периодом (эпохой), и является категорией, характеризующей нацию и общество именно на современном этапе. Понятием менталитет определяют тотальность жизни общества, исторически индивидуальный мир ценностей, которые ориентируют поведение человека, его творческую деятельность аккумулируя в себе все исторические изменения, спроектированные в настоящее. Проанализированы генеза понятия менталитет в работах западноевропейских мыслителей, его роль в развитии исторической и социально-философской научной мысли. Осуществлена попытка исследовать менталитет через его структуру, чтобы как можно глубже понять среду жизнедеятельности человека через этнические индикаторы, представленные в менталитете и ментальности. Эти индикаторы появляются мыслительными кодами народа, воспроизводимым в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: менталитет, ментальность, этнический индикатор, мыслительный код, национальная идея, матрица ментальности.

Smolyanova O.

MENTALITY AS A CONCEPT OF SOCIAL PHILOSOPHY

The article considers the mentality as a social phenomenon and as a concept of social philosophy, which can not be limited to a certain time period (era), and is a category that characterizes the nation and society at the present stage. It is the notion of mentality that determines the totality of society, historically individual world of values, which orientate human behavior, its creative activity accumulating in itself all historical influences and changes, designed in the present. The genesis concept of mentality in the works of Western European thinkers, his role in the development of historical and socio-philosophical scientific thought is analyzed. An attempt has been made to explore the mentality through its structure in order to understand the human life environment as much as possible through ethnic indicators presented in mentality and mentalty. These indicators are the mental codes of the people, reproduced in intercultural communication.

Key words: mentality, ethnic indicator, mental code, national idea, mentality matrix.